

TÜRKİYE MİLLİ GELİRİNDE TARIM İSTİHSALLERİ SEKTÖRÜNÜN COĞRAFİ DAĞILIŞI

Sami ÖNGÖR

1. Konuya Giriş :

Bir ülkenin ekonomik ve sosyal durumunu göstermek, içinde bulunduğu şartlar bakımından dünya ülkeleri arasındaki yerini tâyin etmek, kalkınma temposunu izleyebilmek amacıyla, son zamanlarda baş vurulan en uygun ölçü «m i l l i g e l i r» tahminleridir. Bu tahminler bizde de her ne kadar 40 yıla yakın bir süreden beri yapılmakta ise de, devletin münhasıran bu işle uğraşan bir bürosunun kurulması oldukça yenidir ve 1950 de faaliyete geçmiştir.

İktisatçıların ve hususiyle bu işlerde özel bir ihtisası olan kişilerin bir çalışma kolu olan *milli gelir tahminleri* ve buna bağlı olarak hesaplanan cari veya sabit fiatlarla nüfus başına düşen ortalama gelir miktarı, 1951 den beri düzenli bir şekilde yayımlanmaktadır (1). Ancak bütün bu hesaplar Türkiye'nin bütünü için verilmektedir.

Acaba bu gelirin Türkiye'deki coğrafi dağılışı nasıldır? Meselâ her ilimizin bu gelirin yaratılmasındaki payı nedir? Yine Türkiye'de, yılda ortalama olarak nüfus başına düşen gelir miktarı acaba muhtelif illerimizde ne ölçüde değişiyor? Hangileri Türkiye ortalamasının üstünde, hangileri ise altındadır. Böylece, zengin ve fakir illerimiz arasında yaşama seviyesi bakımından mevcut farklar ne oranlarda değer almaktadır.

Yukardaki soruların cevabı başka yollarla da az çok verilebilir. Hatta, ana çizgileri ile kendiliğinden de tezahür edebilir. Bugün Doğu Anadolunun, Türkiye'de en fakir, iktisaden en geri kalmış bölge olduğunu herkes bilmekte, bu konu üzerinde her vesile ile ya-

(1) Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet Plânlama Teşkilâtı, Ticaret Bakanlığı Konjontür Dairesi ve sair iktisadi kuruluşların çeşitli yayınları.

zılıp, söylenmektedir. Fakat doğrudan doğruya rakkama dayanan ve gerçeği hatasız ve mübalağasız aksettiren yayımlara sahip değiliz.

Şu noktayı hemen belirtmek gerekir ki, tekmil istihsal sektörleri ile Türkiye milli gelirinin coğrafi dağılışını gösterecek bir çalışmaya girişemedik. Çünkü, bu hususta gerekli olan malzemeyi sağlayan Devlet İstatistik Enstitüsünün mevcut yayımları yetersizdir. Daha doğrusu, gerekli bilgilerin büyük bir kısmı, Enstitünün ilgili bürosunun arşivlerinde mevcut olmakla beraber, bunların yayına intikal etmiş olan kısmı çok sınırlıdır.

Bununla beraber, amaçtan az çok uzaklaşmış olunsa da, araştırmamızı şöyle bir yolda yürütmek mümkün olmuştur: *Tekmil istihsal sektörleri itibariyle değil, fakat bunların en önemlisi olan ve milli gelirimizin % 40 dan fazlasını sağlayan tarım sektörü gelirlerinin Türkiye'deki coğrafi dağılışını göstermek mümkündür.* Zira bu yönde bir araştırmaya imkân veren malzemeye sahip bulunuyoruz. Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından iki, üç yılda bir yayımlanan «Ziraî Bünye ve İstihsal» adlı broşürlerde, bütün tarım ürünlerinin üretim miktarları illere göre verilmektedir. Bu broşürlerden en sonuncusunda 1963 yılı işlenmiştir. Yayımlanmış en yeni yıl olduğundan, biz de çalışmalarımızı 1963 senesi için yaptık. Yine aynı enstitünün başka yayımlarından ve arşivlerinden tekmil toprak ürünlerimizin 1963 senesine ait ortalama ilkel fiyatlarını da temin ettik (1). Bu suretle her ilin, o yıl ürettiği toprak ürünü miktarını, ortalama ilkel fiyatları ile çarparak, ilin o yılki tekmil ziraat mahsullerinin paraca değerini tesbit ettik. Ancak bu hesaplar sırasında bazı kaçınılmaz hata ve eksiklikler de olmuştur (2).

Bu yoldan hareket edilerek, 67 il, 1963 senesinde ürettiği çeşitli toprak mahsullerinden sağladığı para miktarları bakımından kolayca sıralanabilir. Fakat bu mutlak miktarlara göre illerin önem derecelerini tesbit elbette doğru bir yol olmaz. Tatminkâr bir mu-

-
- (1) İlkel fiyat, herhangi bir toprak ürünü için onun mustahsiline ödenen paradır. bu miktar borsalarda toptan ve perakende fiyatlara nazaran düşüktür. Fakat Köylünün eline geçen paraya, tabiatıyla ancak bu ilkel fiyat ölçü olabilir.
- (2) Ziraî Bünye ve İstihsal broşüründe yaş sebzeler, bazı meyveler, kişniş, kırmızı biber, buy v.s. gibi bazı bitkiler ya hiç verilmemiş veya bunlar tek tek alınmıyarak, bir kaçının istihsali bir arada gösterilmiştir. Bu yüzden bu gibi ürünler hesap dışında kalmıştır. Fakat şurası muhakkak ki, yapılan eksiklik çalışmamızı özetleyen tabloların doğruluk derecesini bozacak bir nitelikte değildir.

kayeseye imkân verebilmek için, her ilin tarım ürünleri değerinin, o ilin 1963 senesi nüfusuna bölünmesi ve böylece her ilde nüfus başına düşen para miktarının tesbit edilmesi lâzımdır (1).

İşte aşağıda görülecek olan tablolar bu esasa, yani ziraî istih-salden yaratılan paranın nüfus başına düşen miktarına göre tanzim edilmiştir. İstatistik Enstitüsü Ziraî Bünye ve İstihsal broşürlerinde çeşitli toprak ürünlerini esas itibariyle dört gurupta toplayarak vermektedir: Tahıllar (hububat), baklagiller (bakliyat), endüstri bitkileri (sınaî bitkiler) ve meyveler. Biz de değerlendirmelerimizi bu dört gurup çerçevesi içinde yaptık. Ancak en önemli toprak mahsulü olan buğday üzerinde ayrıca durmak istememiz ve sonunda da bütün toprak ürünlerinin yarattığı toplam parayı bir arada göstermek lüzumunu duymamız, aşağıda meseleyi altı tablo ve harita halinde ele almamıza yol açmıştır.

2. Buğday :

Hesaplarımıza göre 1963 yılında tarım ürünleri değerinin 8.2 milyar lirasını, yani % 30 dan fazlasını tek başına buğday sağlamaktadır. Bu itibarla tarım sektörü gelirlerinde birinci yeri işgal eden bir maddedir.

Türkiye'de en yaygın bir ürün olduğu halde, aşağıdaki tabloda görüleceği gibi, buğdaydan yaratılan ve nüfus başına düşen para miktarı illere göre çok oynar (en az nüfus başına 0.3 lira ile Rize, ençok 1290 lira ile Konya). Anadolunun iç kısımlarında yayılan karasal iklimli išteplerin başlıca kültür bitkisidir. Bu sebeple en yüksek değerleri Türkiye'nin iç kısımlarında, özellikle maksimum yağışların ilkbahar aylarına ve yaz başlarına rasladığı İç Anadolu'da görüyoruz. Buğday gelirleri bakımından Türkiyeyi sekiz kısma böldük. Her kısımda yer alan illeri, en azdan en çoğa doğru sıralamak suretiyle, aşağıda veriyoruz. Her ilin yanındaki rakkam buğdaydan adam başına düşen liradır.

0 — 50 TL. : Rize 0.3, Trabzon 4, Hakkâri 18, İstanbul 21, Ordu 23, Bingöl 31, İzmir 42;

51 — 100 TL. : Aydın 55, Giresun 63, Muğla 79, Artvin 80, Zonguldak 82, Erzurum 99;

101 — 160TL. : Samsun 103, Bursa 112, Adana 131, Sakarya 133,

(1) İllerin 1963 nüfusları, 1960 ve 1965 nüfusları farkının beşte üçünün 1960 nüfusuna ilâve edilmesi suretiyle hesaplanmıştır.

- Bitlis 142, Manisa 143, Balıkesir 144, Kırklareli 146;
 151 — 250 TL. : Kocaeli 159, Isparta 160, Denizli 163, Hatay 166, Sinop 167, Kars 175, Gaziantep 181, Çanakkale 181, Bolu 182, Siirt 183, İçel 186, Van 203, Tunceli 203, Kastamonu 206, Ağrı 221, Diyarbakır 231, Çankırı 238, Antalya 239, Elâzığ 242;
 251 — 350 TL. : Adıyaman 253, Tokat 260, Erzincan 269, Tekirdağ 272, Malatya 286, Gümüşhane 299, Burdur 304, Uşak 308, Edirne 312, Muş 316, Amasya 339;
 351 — 450 TL. : Kütahya 384, Sivas 388, Bilecik 416, Niğde 427;
 451 — 550 TL. : A. Karahisar 469, Kayseri 479, Maraş 491, Eskişehir 491, Mardin 538, Ankara 545;
 + 550 TL. : Yozgat 573, Nevşehir 599, Çorum 602, Kırşehir 851, Urfa 909 ve Konya 1290.

Nüfus başına 350 liradan daha fazla düşen ve son üç bölümde yer alan 16 kadar il, istisnasız şekilde iç kısımlarda ve çoğu da İç Anadolu'da bulunmaktadır. Aksine olarak, 0 — 150 lira arasında kalan iller hemen tamamen kıyılardadır. Bu coğrafi dağılışı, görüldüğü gibi, buğdayın kendine has yetişme şartları ile Türkiye iklim şartlarına sıkı bir şekilde bağlıdır.

3. Tahıllar (1) :

Buğday dahil, bütün tahılları gösteren ikinci tabloda illerin nüfus başına düşen para bakımından dağılışı birinciden esaslı bir fark göstermiyor. İki tablo arasındaki benzerliğin başlıca sebebi, buğdayın esasen tahıllar arasında ağır basması ve çok defa arpa,

(1) Çeşitli tahılların 1963 ilkel fiyatları ile Türkiye'de yarattığı para şöyledir :

	Ortalama ilkel fiat Kg/Kr.	Yarattığı para (milyon TL.)
Buğday	82.10	8.210
Arpa	58.80	2.521,3
Çavdar	61.70	555,3
Yulaf	53.10	265,5
Kaplıca	52.90	72,4
Kuşyemi	109.40	11,3
Darı	62.50	37,5
Mısır	72.50	717,1
Mahlut	66.80	257,1
Pirinç	257.70	335,0
TOPLAM		12.983,4

çavdar, yulaf gibi tahıllarla birlikte yetiştirilmesidir. Aradaki farklar ise, mısır gibi daha çok yağışlı kıyı bölgelerinde yetişen bir ürünle, coğrafi dağılışı daha çok iç bölgelerin bazı vadi tabanlarına bağlı olan pirincin tesiriyle meydana gelir. Neticede Anadolu'nun iç kısımlarındaki üstünlük daha geniş, daha bariz bir hal alıyor. Nüfus başına 550 liradan fazla para düşen iller buğdayda 6 dan ibaret iken, tahıllarda 18 e yükseliyor. Bunu aşağıdaki tabloda görüyoruz :

0 — 50 TL. : İstanbul 36, Bingöl 41, Hakkâri 46;

51 — 100 TL. : Rize 72, İzmir 85;

101 — 151 TL. : Trabzon 118, Aydın 124, Ordu 134;

151 — 250 TL. : Bitlis 165, Artvin 180, Muğla 183, Giresun 188, Erzurum 205, Zonguldak 219, Hatay 230, Van 237, Bursa 245, Sakarya 250;

251 — 350 TL. : Manisa 253, Tunceli 258, Adana 266, Kars 267, Gaziantep 268, Denizli 270, Siirt 300, Ağrı 301, Balıkesir 301, Elâzığ 314, Isparta 319, Antalya 336, Samsun 340, Kırklareli 343, Çanakkale 345;

351 — 450 TL. : İçel 354, Malatya 360, Muş 365, Tokat 385, Bolu 387, Kastamonu 390, Erzincan 396, Çankırı 398, Sinop, 419, Adıyaman 420, Uşak 425;

451 — 550 TL. : Diyarbakır 469, Gümüşhane 472, Antalya 489, Burdur 508;

+ 550 TL. : Sivas 557, Tekirdağ 559, Bilecik 570, Kütahya 581, Edirne 595, Ankara 650, A. Karahisar 668, Eskişehir 713, Mardin 736, Maraş 743, Niğde 767, Yozgat 806, Nevşehir 841, Kayseri 888, Çorum 945, Kırşehir 1192, Urfa 1206, Konya 1885.

4. Baklagiller (1) :

Tarım ürünleri içinde, sağladığı gelir itibariyle en geri kalanıdır. Buğdayın 8.2 milyar, endüstri bitkileri ve başlıca meyvelerin yaklaşık olarak 7.5 er milyarlık gelirlerine karşılık, bu grupta yer alan ürünlerin topladıkları gelir 800 milyon liranın altındadır. 1963 ortalama ilkel fiatları ile her birinin hissesi şöyledir :

(1) Bu bölümde değerlendirilen, iç ve dış ticarete kurutulmuş olarak sevkedilen bazı sebzelerdir. Yaş sebzeler hesap dışı bırakılmıştır.

<i>C i n s i</i>	<i>o. ilkel f.</i> <i>(Kg/Kr.)</i>	<i>Değeri</i> <i>(milyon TL.)</i>
Bakla	115.10	61.0
Bezelye	211.30	5.3
Börülce	173.80	4.3
Mercimek	139.60	143.8
Nohut	142.80	124.2
Fasulye	229.50	305.2
Burçak	69.20	76.1
Fiğ	72.70	74.1
TOPLAM		794.0

Buğday ve endüstri bitkilerinde olduğu gibi, tarım sahaları geniş yüzeyler kaplamaz. Her ilde bazı elverişli toprakları işgal eder. Bu sebeple sağladığı gelirin iller arasındaki bölünüşü büyük bir tezat meydana getirmez (en az Hakkâri'de nüfus başına 1 lira, İstanbul ve Van'da 2 lira, Maraş ve Urfa'da 100 liranın biraz üstünde olmakla beraber, genellikle en çok 50 - 75 lira arasında). Bu durumu toplu olarak gösteren tablo şöyledir :

1 — 10 TL. : Hakkâri 1, Van 2, İstanbul 2, Ağrı 2, Bitlis 4, Rize 5, Tekirdağ 7, Kars 7, Bingöl 7, Adana 7, Kocaeli 8, Eskişehir 9, Siirt 9, Artvin 10, Trabzon 10;

11 — 20 TL. : Giresun 12, Kastamonu 12, Ankara 13, Edirne 13, Tunceli 13, Zonguldak 13, Aydın 14, İzmir 14, Amasya 15, Hatay 15, Kırklareli 15, Samsun 15, Muğla 16, Erzurum 17, Sivas 17, Malatya 20, Muş 20, Ordu 20;

21 — 30 TL. : Erzincan 23, Gümüşhane 23, Sinop 23, Bursa 25, Çorum 26, İçel 26, Manisa 27, Sakarya 28;

31 — 40 TL. : Konya 31, Bilecik 32, Bolu 34, Diyarbakır 34, Antalya 35, Mardin 36, Adıyaman 39, A. Karahisar 39, Denizli 40, Tokat 40;

41 — 50 TL. : Balıkesir 45, Burdur 47, Kayseri 49;

+ 50 TL. : Çankırı 52, Kütahya 52, Yozgat 53, Çanakkale 54, Nevşehir 55, Isparta 56, Kırşehir 63, Niğde 63, Uşak 63, Gaziantep 77, Elâzığ 78, Maraş 104, Urfa 106.

Diğer taraftan coğrafi dağılışı bariz bir özellik de göstermemektedir. Bununla beraber İç, İçbatı Anadolu ile Güneydoğu Ana-

dolu bölgelerinin bu gurup ürünler bakımından önde geldiği görülmüyor. Nitekim nüfus başına 50 liradan fazla düşen illerin hemen hepsi bu üç bölgede yer almaktadır.

5. Endüstri Bitkileri :

Bu grupta 21 toprak mahsulü ele alınmıştır (1). Her birinin 1963 de yarattığı para miktarları şöyledir :

	1963 ilkel f. Kg/kuruş	sağladığı para TL.
Pamuk (saf)	535.00	1.377.625.000
Pamuk (tohum) ...	87.10	364.078.000
Tütün	994.34	1.314.295.569
Şeker pancarı	12.70	416.650.805
Zeytin	136.80	846.596.376
Çay (yaş)	300.00	85.986.231
Kolza	133.20	6.393.600
Yer fıstığı	228.50	52.555.000
Patates	84.00	1.344.000.000
Kenevir (lif)	434.20	41.249.000
Kenevir (toh.)	259.60	14.797.200
Afyon (sakız)	8700.10	23.055.265
Afyon (tohum) ...	188.10	35.739.000
Keten (lif)	272.90	13.645.000
Keten (toh.)	165.20	29.736.000
Ayçiçeği	131.50	114.405.050
Susam	288.90	115.560.000
Soğan	82.40	412.000.000
Sarmısak	465.50	158.270.000
Aspir	135.00	985.500
Anason	425.00	11.900.000
TOPLAM		6.779.522.546

Görülüyor ki, her biri 1 milyar liranın üstünde bir değer yaratmak üzere pamuk, tütün ve patates başta gelirler ve tekmil endüstri bitkileri değerinin yarısından fazlasını sağlarlar.

(1) Soya fasulyesi hesap dışı bırakılmıştır.

İllerde durum şöyledir :

0 — 50 TL. : Ağrı 9, Bingöl 10, Hakkâri 11, Tunceli 13, İstanbul 13, Siirt 20, Zonguldak 26, Giresun 27, Mardin 29, Diyarbakır 30, Bitlis 33, Urfa 39, Malatya 46;

51 — 100 TL. : Van 51, Çorum 55, Kars 56, Muş 56, Sivas 75, Kastamonu 75, Elâzığ 76, Erzincan 83, Çankırı 89, Erzurum 90, Isparta 92, Artvin 95;

101 — 200 TL. : Bolu 110, Eskişehir 112, Adıyaman 113, Gaziantep 116, Kırklareli 126, Gümüşhane 142, Ordu 147, Tekirdağ 148, Trabzon 149, Konya 156, Kütahya 156, Sinop 164, Bilecik 178, Edirne 183, Yozgat 185, A. Karahisar 187, Kocaeli 189, Uşak 189, Burdur 193;

201 — 350 TL. : Niğde 221, Kayseri 225, Maraş 232, Amasya 242, Ankara 242, Denizli 247, Kırşehir 249, Tokat 259, Antalya 264, Rize 291, Sakarya 319;

+ 350 TL. : İçel 366, Samsun 409, Hatay 421, Çanakkale 448, Balıkesir 489, Bursa 543, İzmir 547, Adana 589, Muğla 614, Nevşehir 715, Manisa 758, Aydın 1019.

İller arasındaki tezdalar oldukça önemlidir. Çoğu Doğu Anadolu bölgesinde yer alan 12 kadar ilimizde, nüfus başına düşen miktar 10 - 40 liradan ibaret iken, özellikle tütün, pamuk gibi ürünlerin başlıca yetişme sahalarını ihtiva eden bir kısım illerimizde 350 lirayı aşar ve Aydın'da rekor bir seviyeye, 1019 liraya ulaşır. 2 milyar lira kadar para sağlayan patates ve soğan, iller arasındaki farkın büsbütün artmasını bir dereceye kadar önler. Çünkü bu son iki ürün Türkiye'nin hemen her tarafında yetiştirilmektedir.

6. Meyveler :

Türkiye meyve bakımından gerçekten zengin bir ülkedir. Bu zenginlik sadece istihsal miktarları bakımından değil, özellikle çeşitlerin çokluğu yönündendir. Fakat bu grupta ancak 13 meyve üzerinde durulmaktadır. Her ne kadar bu 13 meyve, diğerleri içinde dış ticarete ve milli gelirden en büyük yeri tutarsa da, bir çokları hesap dışı kalmıştır. Çünkü illere göre istihsal miktarlarını gösteren basılı istatistiklere sahip değiliz. (ceviz, badem, muz, kiraz v.s. gibi).

Değerlendirilen 13 meyveden her birinin durumları aşağıda gösterilmiştir :

	1963 ilkel f. (Kg/Kuruş)		Sağladığı para (Lira)
Kavun - karpuz ...	50.30	1.512.093.953
Yaş incir	87.90	182.999.010
Yaş üzüm	119.90	3.228.751.130
Şeftali	146.20	92.500.740
Kayısı	142.90	42.012.600
Elma	149.50	488.349.225
Antep fıstığı	1071.30	105.951.570
Fındık	523.80	463.248.720
Limon	21.50	(adet)	152.639.895
Portakal	19.00	»	342.315.055
Mandalina	10.30	»	52.137.400
Turunç	3.00	»	663.420
Greyfurt	23.20	»	1.898.456
TOPLAM			6.665.661.000

Hesap dışı kalan diğer meyveler de nazarı itibara alınacak olursa, meyveciliğin sağladığı para bakımından, endüstri bitkilerini geçerek, tahıldan sonra ikinci önemli mahsul gurubunu meydana getirdiği anlaşılır.

Yetiştirme sahası çok yaygın olan ve hemen bütün illerimizin istihalleri arasında az veya çok yer tutan yaş üzüm ve kavun - karpuz bu grupta ilk sırayı alıyor. Yaş üzüm, Türkiye'de buğdaydan sonra en çok para sağlayan mahsuldür. Kavun - karpuz ise, dış, ticarete hiç bir rolü olmadığı halde, tütün, pamuk, buğday, arpa ve üzümünden sonra altıncı gelir.

Nüfus başına düşen para bakımından meyvelerin Türkiye'de dağılışı şöyledir :

0 — 50 TL. : Bingöl 1, Ağrı 1, Bitlis 8, Sivas 9, Tunceli 11, Kars 12, Gümüşhane 15, İstanbul 17, Hakkâri 17, Erzurum 21, Erzincan 39, Sinop 41;

51 — 100 TL. : Zonguldak 54, Kütahya 60, Malatya 69, Artvin 70, Elâzığ 72, Uşak 73, Van 73, Muş 81, Rize 81, Yozgat 86, Kastamonu 88, Amasya 94;

101 — 200 TL. : Ankara 105, Samsun 112, Diyarbakır 117, Çankırı 118, A.Karahisar 130, Balıkesir 145, Hatay 148, Trabzon 149,

Çorum 151, Eskişehir 151, Burdur 160, Muğla 176, Denizli 185, Bolu 188, Adana 189, Çanakkale 197;

201 — 350 TL. : İzmir 227, Kırşehir 244, Kırklareli 251, Kocaeli 259, Isparta 262, Bursa 291, Aydın 293, Kayseri 298, Giresun 300, Siirt 308, Edirne 317, Tekirdağ 327, Ordu 328;

351 — 450 TL. : Bilecik 354, Adıyaman 356, Konya 359, Sakarya 372, Tokat 381, Antalya 414;

+ 450 TL. : Urfa 479, Maraş 484, Manisa 515, Niğde 555, Mardin 581, İçel 893, Nevşehir 938, Gaziantep 1144;

Farklar oldukça büyüktür. Çoğu yine Doğu Anadolu'da kalan bir kısım illerimiz bu bakımdan en geri durumdadırlar. Bingöl ve Ağrı'da nüfus başına ancak 1 lira, Bitlis'te 8, Sivas'ta 9, Kars'ta 12, Erzurum'da 21 liraya karşılık, İçel'de 893, Nevşehir'de 938 ve en yüksek değere ulaşan Gaziantep'te (350 bin ton yaş üzümle Türkiye'nin bir numaralı mustahsili olduğundan) 1144 liradır.

7. BÜTÜN TARIM ÜRÜNLERİ VE SONUÇ : Beş ayrı grupta incelemiş olduğumuz tarım ürünlerinin, hepsinin birden sağladığı para miktarı acaba her ilde nüfus başına ne miktardadır. İşte tarım sektörünün nihaî durumunu bu son bölümde göstermeğe çalışacağız. Kolaylık olması için önce şu listeyi verelim. Burada 67 il alfabetik sıra ile yer almakta, her birinin 1963 de tarım sektöründen yarattığı para miktarı, 1963 nüfusu ve nihayet bütün toprak ürünlerinden o ilde adam başına düşen lira gösterilmiştir :

<i>İller</i>	<i>1963 de tarım sek. geliri (Lira)</i>	<i>1963 nüfusu (bin)</i>	<i>Nüfus baş. gel. (Lira)</i>
1 — Adana	890.068.731	846	1.052
2 — Adıyaman	240.962.476	259	930
3 — A.Karahisar	496.430.844	484	1.025
4 — Ağrı	73.504.760	233	315
5 — Amasya	230.706.000	274	842
6 — Ankara	1.219.599.062	1.509	808
7 — Antalya	480.936.100	458	1.050
8 — Artvin	72.886.300	204	357
9 — Aydın	727.270.177	501	1.451
10 — Balıkesir	680.540.545	694	980

11 — Bilecik	155.508.199	137	1.135
12 — Bingöl	8.603.926	140	61
13 — Bitlis	30.465.025	144	211
14 — Bolu	268.245.292	372	721
15 — Burdur	178.843.656	188	951
16 — Bursa	808.362.704	731	1.105
17 — Çanakkale	371.058.331	345	1.075
18 — Çankırı	174.111.624	249	699
19 — Çorum	553.869.417	470	1.178
20 — Denizli	332.547.170	447	743
21 — Diyarbakır	291.316.892	447	651
22 — Edirne	327.320.719	294	1.113
23 — Elâzığ	165.621.608	305	543
24 — Erzincan	126.740.795	252	502
25 — Erzurum	202.514.151	606	334
26 — Eskişehir	397.702.464	402	989
27 — Gaziantep	772.456.792	481	1.605
28 — Giresun	216.121.608	409	528
29 — Gümüşhane	166.703.665	255	652
30 — Hakkâri	5.878.970	77	76
31 — Hatay	390.227.183	479	814
32 — Isparta	187.092.868	256	730
33 — İçel	793.596.037	484	1.639
34 — İstanbul	147.843.188	2.134	69
35 — İzmir	1.017.345.380	1.163	874
36 — Kars	199.738.818	581	343
37 — Kastamonu	248.389.546	438	567
38 — Kayseri	752.491.414	515	1.461
39 — Kırklareli	177.166.396	251	705
40 — Kırşehir	361.643.658	188	1.923
41 — Kocaeli	240.031.116	321	747
42 — Konya	2.602.274.267	1.066	2.441
43 — Kütahya	327.884.000	385	851
44 — Malatya	216.017.619	430	502
45 — Manisa	1.104.199.232	710	1.555
46 — Maraş	654.062.093	418	1.564

47 — Mardin	525.776.000	380	1.383
48 — Muğla	317.449.583	320	992
49 — Muş	97.416.655	186	523
50 — Nevşehir	503.946.232	194	2.597
51 — Niğde	555.956.500	346	1.606
52 — Ordu	323.264.479	513	630
53 — Rize	121.878.399	271	449
54 — Sakarya	374.549.705	386	970
55 — Samsun	625.520.001	713	877
56 — Siirt	157.811.363	247	638
57 — Sinop	166.031.379	255	651
58 — Sivas	455.449.809	691	659
59 — Tekirdağ	293.706.976	282	1.041
60 — Tokat	503.722.295	472	1.067
61 — Trabzon	243.232.543	570	426
62 — Tunceli	44.070.579	148	297
63 — Urfa	787.432.406	430	1.831
64 — Uşak	141.199.608	188	751
65 — Van	90.544.375	248	365
66 — Yozgat	478.776.052	423	1.131
67 — Zonguldak	193.605.323	617	313

Bu listede göze çarpan başlıca noktalar şunlardır :

a) İller arasında tarım sektörü geliri çok bariz farklar göstermektedir. Bu bakımdan Doğu Anadolu'da yer alan illerimizin durumu özellikle dikkat çekicidir. Burada en fakir iller, sırasıyla : Bingöl (bir yılda tarım varlığından yatırılan paradan nüfus başına düşen sadece 61 liradan ibarettir), Hakkâri (76), Bitlis (211), Tunceli (297), Ağrı (315), Erzurum (334), Van (365) 'dir.

b) Türkiye'deki endüstri kuruluşlarının büyük bir kısmının toplandığı ve memleket ticaretinin başlıca merkezi olan İstanbul, tarım ürünleri geliri bakımından Bingöl'den sonra ikincidir (69 lira). Halbuki, tarım ürünleri mustahsili olmayan 1 milyon nüfusu barındırmasına rağmen, Ankara'da bu miktar 800 lirayı geçer.

c) 1963 de Türkiye'de nüfus başına düşen milli gelir (bütün sektörleri ile) 994 liradır. Bunun 900 lirası tarım sektöründen sağlanır. Buna göre :

I) 30 kadar ilimiz, 900 liralık bu ortalamanın üstünde kalmaktadır. Bunlar sırasıyla : Adıyaman 930, Bolu 951, Burdur 951, Sakarya 970, Balıkesir 980, Eskişehir 989, Muğla 992, Afyon 1025, Tekirdağ 1041, Antalya 1050, Aydın 1051, Adana 1052, Tokat 1067, Çanakkale 1075, Bursa 1105, Edirne 1113, Yozgat 1131, Bilecik 1135, Çorum 1178, Mardin 1383, Kayseri 1461, Manisa 1555, Maraş 1564, Gaziantep 1605, Niğde 1606, İçel 1639, Urfa 1831, Kırşehir 1923, Konya 2241 ve Nevşehir 2597'dir. 930 lira ile Adıyaman istisna edilecek olursa, Doğu Anadolu'da yer alan illerimizden hiç biri Türkiye ortalamasına ulaşamamakta, aksene olarak bu ortalamanın 2-3, hatta bazılarında 8-10 kat daha altında kalmaktadır. 1963 de Türkiye'de nüfus başına düşen ortalama milli gelir 1994 lira olduğuna göre, Urfa ve Kırşehir illerimiz, yalnız tarım sektörü geliri ile buna yaklaşmakta, Konya ile Nevşehir ise geçmektedir (sırasıyla 447 ve 603 lira fazlasıyla). Türkiye ortalamasını aşan 30 kadar ilimizin yedişer tanesi Marmara, İç Anadolu bölgelerimizde bulunmaktadır. Bu sebeple tarım hayatı bakımından en zengin bölgelerimiz sayılması gerekir. Bundan sonra Akdeniz, Ege bölgeleri gelirler.

II) Türkiye ortalamasının altında kalan illerimiz, nüfus başına en düşük değeri taşıyandan itibaren şunlardır : Bingöl 61, İstanbul 69, Hakkâri 79, Bitlis 211, Tunceli 297, Zonguldak 313, Ağrı 315, Erzurum 334, Kars 343, Artvin 357, Van 360, Trabzon 426, Rize 449, Erzincan 502, Malatya 502, Muş 523, Giresun 528, Elâzığ 543, Kastamonu 567, Ordu 630, Siirt 638, Sinop 651, Diyarbakır 651, Gümüşhane 652, Sivas 659, Çankırı 699, Kırklareli 705, Isparta 730, Denizli 743, Kocaeli 747, Uşak 751, Ankara 808, Hatay 814, Amasya 842, Kütahya 851, İzmir 874 ve Samsun 877.

Bu 37 ilden 12 si (Adıyaman hariç hepsi) Doğu Anadolu'da, 11 i Karadeniz bölgesinde yer almaktadır. Demekki, tarım çalışmaları bakımından en fakir iki bölgemiz bunlardır.

SONUÇ : Daha önce de işaret etmiş olduğumuz gibi, bu inceleme dar anlamda tarım gelirleri bakımındandır. Eğer hayvancılık, ormancılık, avcılık ve balıkçılık gibi faaliyet kolları da hesaplara ithal edilmiş olsaydı, yukardaki listelerin görünüşü yer yer değişecektir. Bu dağılıfta iklim, toprak, idrolojik şartlar, ulaşım imkânları, vs. gibi çeşitli coğrafi faktörlerin tesiri vardır. Fakat nüfus kesafeti ile ekilen toprakların alanı belkide birinci derecede rol oynamaktadır. Karadeniz'in tarım istihalleri geliri bakımından (fındık, çay, tütün ve mısıra rağmen) geri kalmış bir bölge görünüşü-

nün birinci sebebi budur. Meselâ Ordu'da 4.3 kişiye 1 hektar ekili arazi düştüğü halde, Nevşehir'de 1 kişiye 1 hektar düşmektedir. Ayrıca muhtelif bölgelerde uygulanan tarım metodu, sulama imkânları, kullanılan gübre ve çeşitli tarım âletlerinin durumu, yani elde edilen verim de önemlidir.

Bazı illerimiz tarım istihalleri gelirindeki yerlerini hemen hemen tek bir ürün sayesinde kazanmakta, orada tarım hayatı az çok monokültür karakteri taşımaktadır. Meselâ, Konya 2 milyar 602 milyon lira olan ziraî gelirinin 2 milyar 120 milyonunu tahıldan, 1.4 milyarını yalnız buğdaydan; Adana 890 milyonun 433 milyonunu pamuk ve pamuk tohumundan, Rize 122 milyonluk gelirinin 77 sini çaydan; Gaziantep 772 milyonun 448 ini üzümünden ve nihayet Giresun 216 milyonluk tarım gelirinin 115 milyonunun fındıktan sağlamaktadır.

Bu yazıda verilen çeşitli liste ve tablolar, sadece tarım istihalleri gelirine dayansa da, Türkiye'de milli gelirin coğrafi dağılışı hakkında yine de gerçeğe oldukça uygun bir fikir verebilir kanısındayız. Memleket endüstri ve ticaret faaliyetinin başlıca merkezleri olan İzmir, Adana, Ankara, Eskişehir ve özellikle İstanbul gibi illerimizin bu listelerde gerçek yerini almamış olmaları tabiidir. Halbuki İstanbul'un ekonomik hayatında ticaret ve endüstrinin ne derece ağır bastığı asikârdır. Fakat bu istisnalar dışında, nüfusumuzun büyük bir kısmının kır nüfusu olduğu, köylerde yaşadığı ve münhasıran toprak işleri ile uğraştığı hatırlanacak olursa, yukardaki cedvellerin rolü önem kazanır. Çünkü köylünün, milli gelirin diğer sektörleri olan endüstri, inşaat, ticaret, ulaşım, vs. ile esasen doğrudan doğruya ilişkisi yoktur veya çok azdır. Bu sektörlerden yaratılan para büyük kısmı ile zaten şehir nüfusunu ilgilendirmektedir.

Yazımızın sonuna koyduğumuz 6 haritada, çeşitli tarım ürünleri istihallerinin Türkiye'deki coğrafi dağılışı, illere göre gösterilmiştir. Her haritada, il adının yanında görünen sayı, o ilde, o tarım ürünü gelirinden adam başına düşen para miktarıdır (TL.). Bu miktar, ilin yarattığı değer yalnız ziraî nüfusa değil, fakat ilin tekmil nüfusuna bölünmesi suretiyle bulunmuştur.